

„Rejtett ér, hinár-szövevény”

Harmath Artemisz: *Szüntelen jóvátétel.*
Újraolvasni Weörest

DEZSŐ KINGA

Harmath Artemisz könyvében Weöres Sándor főként az ötvenes években írt hosszúverseit elemzi, de felbukkannak a negyvenes évek ciklusai, mint pl. *A fogak tornáca* és az *Elysium*, illetve helyet kap a jóval későbbi, a hetvenes években megjelent *Psyché* is. A műelemzéseket egy igen érdekes és újszerű szempont vizsgálata tartja össze, melyet két kulcsfogalommal írhatunk le: a médiumkeveredés és a kockázatelmélet. A szerző a medialitást a kortárs diskurzustól kissé eltérő módon értelmezi, a kockázatelmélet irodalomba való beemelésével pedig egy sajátos elméleti szempontot érvényesít a weöresi lírában. Harmath Artemisz könyve tehát egyszerre ígér elméleti újítást és az elemzés gyakorlatának új eredményeit. A szerző a Weöres-versek elemzéséhez egy-egy kortárs művet hív segítségül. Ez az összehasonlító elemzés lehetővé teszi, hogy a kortárs befogadás-elméletek felől tekintszen Weöres költészetére, illetve kijelöli helyét a modern és posztmodern közti kusza hálóban. A könyv olvasásakor elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy vajon milyen eredményekhez vezet a weöresi lírában az összehasonlító távlat, illetve a fentebb említett két fogalom, a médiumkeveredés és a kockázat vizsgálata.

A szerző Niklas Luhmann elméletéből indul ki, amikor a kockázat fogalmát a lírában igyekszik érvényesíteni. Az eredetileg tudományokra vonatkoztatott rendszerelméleti kiindulópont, mely szerint „a kutatás maga mindig kockázatos, hiszen csakis egy feltevésből indulhat ki, amely vagy beigazolódik vagy sem, esetleg máshogyan teljesül, mint ahogyan feltételeztük” (86), Harmath Artemisz könyvére (mint tudományos műre) is igaz. Műve elején a következő feltételezést olvashatjuk: „a kortárs líra horizontjából kiindulva (...) illetve Weöres munkáinak komparatív értelmezése révén a különböző irodalomtörténeti korszakokra jellemző költészettani együttlátások, a modern és posztmodern retorikai teljesítmények föl-

tárulására, a *nyelvi kockázat* fenomenológiájának körvonalazhatóságára is számítok.” (13-14) A látszólag igen összetett problémafelvetés érdekes részleteket rejt magában. A mű elméleti háttere gazdagon kidolgozott, ezt szövik át a példaként hozott, gyakorlati alkalmazást bemutató elemzések, illetve a kortárs lírával való összevetések. A kockázat fogalmának vizsgálata Luhmann-nál elsősorban a médiatudományokra korlátozódik, ezt kívánja Harmath Artemisz a líra befogadása során érvényesíteni. A luhmanni elmélet mellett Derrida metaforája: a „redők vetődésének játéka” lesz segítségére, a versek elemzési szempontjai éppen egy-egy hullámmozgás lesznek a redők játékában. A tágabb elméleti bevezető után a kockázatot tárgyaló fejezetek témája (kompozíció, időbeliség, térbeliség, hangzósság, mítosz és emlékezet) csupán kiindulópontul szolgálnak, hangoztatja több helyen is a szerző. Az egymásba fonódás, illetve a versek olvasása során fellépő kockázat túllendíti az adott témát, bár a szerző igyekszik a kitekintés vagy előre- és hátrautalás után újra visszatérni a fejezet elején kiemelt szempont vizsgálatához. Az elkalandozás olykor megnehezíti az olvasást, ám a mű egészét, mind tematikáját, mind szerkezeti felépítését tekintve indokoltnak mondható.

Harmath Artemisz könyvében a nyelv felől közelít Weöres költészetéhez, így jut el ahhoz, hogy elemzéseinek kulcsa a mítoszi nyelv lesz. „Weöres toposzokból, archetipikus viszonylatokból és képrendszerekből formálja nyelvi anyagát, amelyen keresztül az asszociatív befogadasmód föllelheti a maga személyre szabott, illetve kollektív tudatalattiként számon tartott referenciáit.” (41-42.) A mítoszok keletkezéstörténetet, Weöres esetében nyelvi keletkezéstörténetet beszélnek el, éppen ebben rejlik a mítosz és a medialitás kapcsolata. „A mítosz a jelen múltbeli eredetéről beszél, de úgy, mintha az éppen az orrunk előtt keletkezne. Weöres mítoszi költeményei ebben az értelemben saját medialitásuk keletkezését beszélnek el. Arra emlékeznek, ami éppen történik (*werden*). Weöres Sándor költészetét – a magyar líra történetét tekintve – ebben föltétlenül újítónak kell tartanunk.” (217.) Ennek megértéséig úgy juttatja el a szerző olvasóit, hogy a kockázatot tárgyaló fejezetek fokozatosan futnak ki a mítosz és emlékezet kockázatához. A mítoszi versek (azaz Weöres ötvenes években írt hosszúverseinek) elemzése a kockázat fogalmához is elvezetnek: a mítosz műfajából következően a kollektív tudatra épít, ez azonban Weöres verseiben egy fiktív tudás, ami által épp az olvasó tudatlansága növeli a kockázatot. (Harmath Artemisz a mítosz kockázatát vizsgálva vonja be az emlékezet illetve az álom kockázatát is az elemzésbe.)

A mítosz egyik jellemző tulajdonsága a médiumkeveredés: „Mivel a mítoszban a különböző érzéketeket közvetítő közegek határai nem válnak el élesen, ezért ezek arra is alkalmasak, hogy előreláthatatlan konstellációiknál fogva hallucinatív hatást idézzenek elő.” (241.) Nagyon érdekes, hogy –

ahogyan Harmath Artemisz rámutat – Weöresnél ez a mítoszi sajátság nem tudatosan lép mozgásba, s épp ezáltal kerül előtérbe a kockázat. Weöres lírája nagymértékben épít arra, hogy a verses szöveg egyszerre többféle médium közvetítésére képes. Sajátossága a weöresi szövegeknek, hogy a médiumok közös jegyeit emeli ki, ezek közül az egyik legizgalmasabb kísérlete, amikor egy vers (*Eidolon*) során a mozdulatlan szavak hozzák létre a mozgást. (ld. erről: 61.)

Harmath Artemisz – bár elsősorban az ötvenes évek mítoszi verseire épít – szinte az egész weöresi életművet megmozgatja művében. Az elméleti kérdésekből kiindulva jut el a példákon túl a részletesebb elemzésekig, mellyel az a célja, hogy a weöresi életművet sokrétűségében láttassa. Legtöbbször a *Hallgatás tornya* kötet mellett a *Csontváry-vásznak* darabjai közül választ a szerző az elemzések során, de többször olvashatunk a *Tűzkút*, a *Grádicsok éneke*, illetve a *Hang vonulása* kötetekről is. A weöresi líra látszólag igen szűk fejezetét emeli ki a szerző, ám ez a látszat korántsem felel meg a valóságnak. Harmath Artemisz könyvében – a fentebbi ciklusokon túl – sok utalást tesz a gyerekversekre, korábbi és későbbi művekre: nem csupán a versek, de Weöres beszélgetései, feljegyzései, doktori értekezése is megjelenik a könyvben, illetve a *Psyché* elemzésébe is belepillanhatunk.

A szerző egy-egy mű tárgyalása során az elemzési szempontot nem téveszti szem elől, ezek új hozadékára koncentrálnak, nem bővíti fölöslegesen a kötetet ismétlésekkel, éppen ezért több előre- és hátrautalást találunk benne. Az elemzés az elméleti felvetést és a kortárs gyakorlatot igyekszik szemléltetni a weöresi életműben, tehát elsősorban nem részletes műelemzésekkel van dolgunk, hanem egy szempont kiemelésével, melynek bemutatása példaként hozható, illeszthető a fejtegetésbe. A mű logikus és jól strukturált felépítésének kissé ellentmond a kockázat-fejezetek belső szerkezetének kuszasága. Az olvasónak igen nagy figyelemre van szüksége ahhoz, hogy olykor követni tudja a kortárs költészet egyes darabjai illetve a weöresi líra bemutatása közti átmeneteket. Persze a szerzőnek nem volt egyszerű dolga, amikor arra vállalkozott, hogy az általa kijelölt kortárs korpusz és a weöresi líra adott korszakát minél összetettebben láttassa annak érdekében, hogy a modern és a posztmodern költészet olvasásának kockázatára rávilágítson. A fejtegetés kiválóan teljesíti a fentebbi célkitűzést, és az újszerű elemzések odáig vezetnek bennünket (Harmath Artemisz- és Weöres-olvasókat), hogy a költői szándékon (vö.: 77.) és legkézenfekvőbb értelmezés(ek)en túl a mű rejtett dimenzióihoz jutunk, ami által már magunk sem tudjuk, hányféleképpen és hogyan értjük a művet e dimenziók keveredésében.

A weöresi lírát vagy a kortárs költészetet kevésbé jól ismerőknek az elemzések követését megkönnyítené, ha olykor a szerző többet idézné az elemezendő művet (akár Weöres, akár a kortárs szerző művét). Olykor ez

feleslegesnek és lehetetlennek tűnő vállalkozás, hiszen pl. a hosszúversek idézése túlságosan megnövelné a kötetet, míg a ciklusszerkesztés tárgyalásánál nem lehetséges szemléltető példát kiemelni, annál jobban, ahogyan a szerző tette. Többször bukkanhatunk egy-egy strófa vagy néhány sor idézésére (sőt a *Grádcikok énekéből* egy hosszabb részletet közöl a szerző), ezek közlése azonban ennél több helyen lenne indokolt. (ld. pl.: a hangzás és mozgás kapcsán: 186., 193.) Ez természetesen nem válthatja ki azt, hogy az elemzés utalásait kizárólag a Weöres-versek együttes olvasása mellett érthetjük meg.

Harmath Artemisz kortárs művek tükrében láttatja a weöresi lírát. Elsősorban az foglalkoztatja, hogy „milyennek látja a mestert az utókor, mi az a poétikai vonás, amelyet a fiatal lírikusok a maguk számára Weöres lírai teljesítményének lényegeként fedeznek föl.” (14.) Folytatható-e vagy újrahasznosítható-e a weöresi líra, miért tűnik nehéznek ez a vállalkozás, illetve hogyan lehetséges mégis? Azt tapasztaljuk, hogy Weöres költészetét megközelíthetetlen sokrétűsége és tekintélye miatt kerülik az utódok. Harmath Artemisz könyve épp arra vállalkozik, hogy sokrétűségében mutatja be az elemzett verseket. Egy-egy szempontot emel ki az egyes fejezetekben (ld. pl.: kompozíció, időbeliség, hangzósság) ám ez mindig csak kiindulópontja az elemzéseknek, mindezek fölött áll a mítosz sajátosságának vizsgálata. A kortárs líra egy-egy darabja jól illeszthető mégis a megadott szempontokhoz, mely lehetőséget nyújt a weöresi sajátságokkal való összevetésre. Leginkább Kovács András Ferenc és Oravecz Imre költészetéhez kapcsolhatjuk Weöres ötvenes évekbeli hosszúverseit, de Marno János, Térey János, Borbély Szilárd, illetve olykor Kukorelly Endre művei is összehasonlítási alapul szolgálnak az elemzésekhez.

A kortárs művek párhuzamos említésére azért van szükség, hogy a vizsgált szempont modern és posztmodern megoldásai között láttassa Weöres líráját. Azt a közismert megállapítást igyekszik részleteiben (új oldalról is) bemutatni a szerző, miszerint Weöres költészete két irodalomtörténeti korszak határán húzódik, a modern és posztmodern sajátságait vegyesen hordozza. Harmath Artemisz elsősorban a posztmodern paradigma érvényesülését vallja a *Psychében*, ám a korábbi érvelések mellett (Tóth Gabriella, Kulcsár Szabó Ernő, Tarján Tamás) sokkal meggyőzőbbnek véli azt a befogadás felől láttatni. Így ír: „A Psyché gazdag értelmezhetőségének kulcsát, egyben posztmodernitását abban látom, hogy a mű modernsége jellemző nyelvi-esztétikai elemeket megtartva, azt posztmodern szemléletmódba átvezetve a két paradigmát egyszerre hagyja érvényesülni, akár egyetlen olvasás alkalmával is. Így viszont a nyelvnek egy, mégis inkább posztmodern nyelvfelfogást tükröző tulajdonsága kerül előtérbe, vagyis a szöveg kontingenciája és az értelmezhetőség kockázatai, az írás és a papír Derrida kijelentéseire visszavezethető ideája.” (133.) Több helyütt

olvashatunk a modern és posztmodern jellemzők eltéréséről, azok sajátos megjelenéséről a weöresi lírában. Igen érdekes pl. Weöres és Oravecz mitikus alakjai és mítoszi elbeszélői kapcsán a modern és posztmodern mítoszolvasatok, mítoszok olvasásmódjának tárgyalása (ld. 209-210), vagy a *Medeia* elemzése kapcsán felvetődött emlékezés szerkezetének bemutatása, mely a posztmodernhez közelíti a művet, szemben az Orfeusszal. (ld. 219-220.)

A medialitás hangsúlyozása központi jelentőségű a műben, ám ez másképpen történik, mint a korábbi szakirodalomban. A szerző egyik kulcsfogalma a médiumkeveredés, a weöresi lírához a medialitás felől közelít. „A kifejezés [értsd: médiumkeveredés] alatt az egymásba érő médiumok kölcsönhatását értem, a jelenséget, hogy a médiumok már mindig is mint kevert közvetítők léteznek, és nem választhatók el tisztán egymástól.” (241.) Harmath Artemisz tézise, hogy a weöresi líra épp ebben a kölcsönhatásban ragadható meg, a médiumok játéka, körkörös átjárhatóságuk, az érzékekre gyakorolt összetett hatásuk adják e költészet sokrétűségét. A szerző elsődleges médiumként a nyelvet nevezi meg: Weöresnél a nyelv az emlékezetet közvetítő memória médiuma. Az emlékezet összetettségét pedig a következőképpen összegzi: „Weöres munkái a zeneiség, a körülíró szerkezetek és a metaforizáció ornamentikus mozzanatain keresztül a vizuális és auditív médiumok eredeti szerepére »emlékeznek«, ezt imitálják, továbbá ezek kölcsönhatásainak hallucinatív benyomásokat előidéző teljesítményeivel kísérleteznek.” (217.)

Harmath Artemisz Weöres Sándor születésének évfordulójára megjelent könyve méltó tisztelgés a költő előtt, akinek hangja tovább él a mai költészetben is. A mű nagyszerűsége abban rejlik, hogy a weöresi költészetet nem modellek szerint tárgyalja, hanem sokszínűségében látatja, kiemelve két átfogó értelmezési irányt, a médiumkeveredést és a kockázatelméletet, melyek bemutatása már önmagában is érdekes belátásokra juttatja az olvasókat. A szerző nagymértékben épít a korábbi szakirodalom eredményeire és jól hasznosítja az irodalomelmélet fogalmait, ám egészen újszerű megközelítésmód jellemzi. A mű gazdagon kidolgozott elméleti háttere nem csupán a weöresi líra újszerű értelmezéséhez vezet az olvasót, de túlmutatva azon egy olvasáselméleti modellt mutat be, mely segítségünkre lehet más költői művek olvasásakor is. A mű felépítése koherens, jól használható és nélkülözhetetlen szakirodalom nem csupán Weöres Sándor, de kortárs költőink olvasásához is. Az összehasonlító távlat vizsgálata azért is érdekes lehet, mert a modern és posztmodern jegyek keveredését is kirajolja. Harmath Artemisz könyvét olvasva az az érzés foghatja el az olvasót, mintha egy rejtett érre bukkant volna a weöresi hínár-szövevényben.

(Helikon, Budapest, 2013)